

De vuurtoren van Enkhuizen

De Ven, Geldersche Hoek

door Peter Kouwenhoven / Nederlandse Vuurtoren Vereniging (www.vuurtorens.org), juni 2023



Vuurtoren De Ven op een tekening van Jacobus Stellingwerff uit 1726.

Cultuurhistorische waarden

- *Type object / nautische functie:*

Vuurtoren / verkenningsschicht

- *Leeftijd van het object:*

Gebouwd in 1700.

- *Historische betekenis van het object en zijn omgeving:*

Vanwege het belang van de scheepvaart op de Zuiderzee bepaalden de Staten van Holland en West-Friesland bij verordening van 26 november 1699 dat op het eiland Marken en op de Geldersche Hoek een 'vuurbaken' en op het 'IJe-oort' een 'lantaarn' moest worden opgericht. In het voorjaar van 1700 begon men, vrijwel gelijktijdig op de drie locaties, met de bouw van deze zogenoemde 'Suyderzeese Vuur Bakens'. Op de Geldersche Hoek, ook wel 'Ven Hoek' of 'De Ven' genoemd, werd op 1 juli 1700 de eerste steen voor de nieuwe vuurbaak gelegd door Johan Duijvens, Cornelis François Duijvens, Dirck de Vries en Frederik Verbrugge. Dit blijkt uit het opschrift van een marmeren gedenksteen met fraaie decoraties boven de ingang van de toren, gemaakt door steenhouwer Johan Ebbelaar. Daarop worden ook de namen vermeld van de burgemeesters van Amsterdam, Hoorn, Enkhuizen en Medemblik, die als 'Commissie der Pilotage', opdracht gaven voor de bouw van de toren.

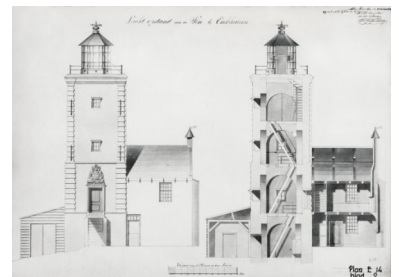
De vuurtoren is opgebouwd uit baksteen en heeft een vierkante grondslag. Oorspronkelijk stond hij buitendijks, met als gevolg dat de kelderverdieping bij vloed en ongunstige wind regelmatig onder water liep. De ingang naar de begane grond werd daarom op zo'n twee meter hoogte gemaakt, te bereiken via een houten trap.

Het was de bedoeling dat vuurtoren De Ven, zoals hij officieel wordt genoemd, net als de toren van Marken een kolenvuur zou krijgen. Zo is dat ook afgebeeld op bakenloodjes die al vervaardigd waren voordat de bouw van de torens was voltooid. Alleen Hoek van 't IJ zou een lantaarn met olielamp krijgen. Maar om de kosten van een duur kolenvuur te besparen werd later besloten om ook De Ven van een lantaarn te voorzien, zeer tegen de zin van de beroepsschippers. Het Amsterdamse bedrijf Jan van der Heyden, specialist in straatlantaarns en brandspuiten, leverde voor beide torens een 'baaklantaarn' met olielamp en de benodigde olie, traan en katoen.

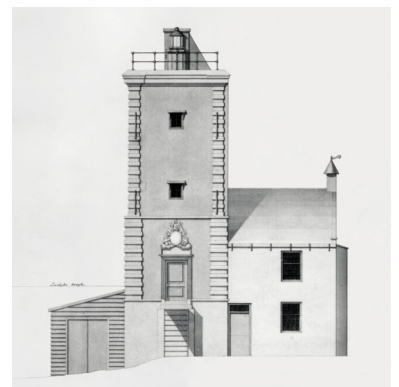
De toren werd opgeleverd met schoon metselwerk; een pleisterlaag was toen nog niet aangebracht. Een tekening uit 1726 maakt duidelijk dat er een lichtwachterswoning en een bergplaats tegen de toren aan waren gebouwd.

In de nacht van 18 op 19 augustus 1819 brandde De Ven van binnen geheel uit. De brand werd veroorzaakt door een ongeluk met de olielampen. Door de houten betimmering in de toren verspreidde het vuur zich snel. Ook de lantaarn en de lichtwachterswoning werden daarbij zwaar beschadigd.

Op 15 september 1820 vond de aanbesteding plaats voor het restauratie van de uitge-



Tekening van de staat waarin vuurtoren De Ven zich in oktober 1833 bevond.



De vuurtoren in 1838, met een nieuw lichthuis en een nieuwe optiek.



De vuurtoren omstreeks 1907. Op de dijk heeft van 1896 tot 1922 een stormseinpaal gestaan.



Omstreeks 1915.

brande vuurtoren, het opbouwen van een nieuwe woning voor de vuurstoker en het maken van een nieuwe lantaarn. Nog in hetzelfde jaar werd een proef gedaan met gasverlichting, ter vervanging van de vernielde olielampen, maar de kosten waren te hoog, waardoor het Loodswezen er vanaf zag. Uiteindelijk werden elf nieuwe olielampen besteld, van het type 'tuitlamp'.

De nieuwe lichtwachterswoning werd tegen de noordwestelijke zijde van de vuurtoren aangebouwd. Het was een woning met twee verdiepingen en een zolder met pannendak. Het had dezelfde breedte als de toren. Op de bovenverdieping was een doorgang naar de vuurtoren gemaakt. Gelijktijdig met de bouw van de woning, of vlak daarna, werden ook een stal en een schuur met een pannendak gebouwd, tegen de twee zuidwaarts gerichte zijden van de toren. De toren werd daarna aan drie zijden geflankeerd door bijgebouwen.

In 1834 besloot men dat de olieverslindende verlichting aan vervanging toe was. Op 15 juni van dat jaar werd daarom het departement van Marine gemachtigd om een klein catadioptriek lichttoestel, naar de vinding van de Fransman Augustin Fresnel, te bestellen bij de firma Maritz en Zoon in Den Haag. Bovendien vond op 14 juli de aanbesteding plaats voor de noodzakelijke bouwkundige aanpassingen voor de plaatsing van het lichttoestel. Op 1 augustus werden de olielampen gedoofd en werd een hulplicht geplaatst. Vervolgens werd de oude lantaarn vervangen door een opbouw met een veel kleinere lantaarn. Op 1 oktober 1834 werd het nieuwe, vaste witte licht van de vierde grootte voor het eerst ontstoken. Een van de medewerkers van Maritz bleef nog vier dagen om de lichtwachter te instrueren.

In 1881 werd een rode sector geplaatst voor het vaste witte licht van De Ven, zuidwaarts schijnend tot aan de geleidedammen van het Krabbersgat, om te waarschuwen voor de ondiepten van het Hop of Kooizand. In verband hiermee werd het verklikkerlicht op de Wierdijk gedoofd.

In 1894 vond een verbouwing plaats waarbij de toren een halve meter werd verhoogd en werd voorzien van een nieuw lichthuis met een rode kuip en rode koepel. Dit lichthuis staat nog altijd op de toren. Op 10 juli werd het licht van De Ven tijdelijk gedoofd en werd een hulplicht ontstoken. De eerste steen voor de verbouwing van de toren werd gelegd door Johannes Kooper, de toen vijfjarige zoon van lichtwachter Jan Kooper. Op 5 oktober 1894 was het werk gereed en kon het nieuwe lichttoestel, een Fresneloptiek van de vijfde grootte met olielamp, voor het eerst worden ontstoken. Het lichtkarakter bleef ongewijzigd: een vast wit licht met rode sector.

Door beweging van de vuurtoren in de wind waren op een gegeven moment scheuren ontstaan in de aan de toren vastgebouwde lichtwachterswoning, met lekkage als gevolg. Daarom vond op 24 juni 1913 de aanbesteding plaats voor het afbreken van de woning en het bouwen van een nieuwe losstaande woning vlak naast de toren. De opdracht voor de verbouwing werd gegund aan aannemer P. Vis uit Enkhuizen. De voormalige toegang tot de toren vanaf de eerste verdieping van de woning werd dichtgemetseld en de torenwand werd hersteld. De aannemer metselde tevens een nieuwe bordesvloer voor de benedeningang van de toren. Met een nieuwe, stenen trap die naar de zijkant afliep in plaats van recht vooruit zoals bij de oorspronkelijke houten trap.

De stormvloed in de nacht van 13 op 14 januari 1916, waarbij op veel plaatsen rond de Zuiderzee dijken doorbraken en land onder water kwam te staan, maakte duidelijk dat het 'hart' van Nederland kwetsbaar was. Deze stormvloed vormde de aanzet voor een plan om de Zuiderzee af te sluiten, nieuwe polders aan te leggen en veel dijken te versterken. De Geldersche Hoek kwam ongeschonden uit het stormgeweld maar men besloot ook hier tot dijkverzwaring over te gaan. De werkzaamheden vonden plaats in 1917-1918. De dijk werd een stuk breder, waarbij de sloot aan de oorspronkelijke binnenvoet van de dijk werd gedempt. De voet van de nieuwe dijk reikte tot aan de stenen trap van de vuurtoren. De weg die over de kruin van de dijk liep werd verwijderd en binnendijks opnieuw aangelegd, langs de zuidkant van de vuurtoren. Het gevolg hiervan was dat de ingang van de toren in feite aan de achterkant kwam te liggen. Via een steil trapje kon de lichtwachter bovenop de dijk komen.

In 1918, na de dijkverzwaring, werden de tegen De Ven aangebouwde schuur en stal afgebroken om plaats te maken voor een nieuwe stenen uitbouw met een pannendak. In de torenwand werd een toegang naar deze nieuwe werkruimte aangebracht. Bij deze verbouwing werden de 'hoeklisenen', bestaande uit verspringende grote hoekstenen, van de eerste verdieping van de toren glad getrokken.

In 1963 werd gemeld dat de buitenkant van de vuurtoren in zeer vervallen staat ver-



De vuurtoren in 1916, met de nieuwe lichtwachterswoning uit 1913.



Dijkverzwaringswerkzaamheden in 1917.



Afbraak van de schuur in 1918.



De vuurtoren met nieuwe aanbouw omstreeks 1920.

keerde. Er was een groot brok muur naar beneden gevallen. Het Loodswezen overwoog De Ven te slopen en een ijzeren lichtopstand op de dijk te bouwen. De Rijksdienst voor de Monumentenzorg heeft zich hier echter tegen verweerd en kon het Loodswezen ervan overtuigen dat dit karakteristieke bouwwerk beslist niet gemist kon worden in het landschap. Een grondige restauratie was dus noodzakelijk. Deze werd voorbereid door F. de Ruyter, chef van de Bouwkundige Dienst van het Loodswezen. Hij wilde de pleisterlaag die bij een eerdere restauratie, vermoedelijk in 1820, aan de buitenkant van de toren was aangebracht, verwijderen. Daarmee zou het oorspronkelijke uiterlijk van een bakstenen toren weer terugkomen. Voor Monumentenzorg was dit echter niet aanvaardbaar. De toren moest het uiterlijk behouden dat hij het grootste deel van zijn bestaan heeft gehad.

De restauratie van de buitenkant van de toren vond plaats in 1965. Het bijgebouwtje uit 1918 werd afgebroken en de torenwand hersteld. De sokkel tot de eerste verdieping werd in schoon metselwerk uitgevoerd maar de rest van de toren kreeg een pleisterlaag van cementkalkmortel en werd weer wit geverfd. In 1966 werd de binnenkant van de toren aangepakt. Er werden nieuwe vloeren met balken aangebracht en het binnenpleisterwerk werd hersteld. Alle restauratiewerkzaamheden werden uitgevoerd door fam. J. Smit te Enkhuizen. Sinds 1966 heeft De Ven de status van rijksmonument. In 1971 bleek dat de restauratie van 1965 niet erg duurzaam was. Er zaten wederom vele scheuren in de toren en op de niet vernieuwde gedeelten van het metselwerk liet de bepleistering los. In 1978 werd de toren uiteindelijk opnieuw hersteld waarbij de firma Vogel b.v. uit Zwijndrecht een kristalcement-granietbespuiting heeft aangebracht. Dit bedrijf was daarin gespecialiseerd en heeft diverse andere vuurtorens in Nederland op deze manier behandeld.

Architectuurhistorische waarden

- *Bijzonder belang van het object voor het oeuvre van architect of bouwmeester:*

Het is niet bekend wie de toren heeft gebouwd en welke aannemer verantwoordelijk was voor de bouw.

- *Bijzonder belang in verband met materiaalgebruik en bouwtechniek:*

Vuurtoren De Ven is een typisch voorbeeld van de eerste generatie vuurtorens: vierkant en opgetrokken uit baksteen. Zoals al eeuwenlang kerktorens werden gebouwd. Met dikke muren die naar boven toe inspringen en wat minder dik worden. De Brandaris op Terschelling uit 1594 is daarvan het oudste voorbeeld. Het voormalige kustlicht van Goedereede is ouder (1552) maar werd oorspronkelijk als kerktoren gebouwd. Andere nog bestaande vierkante bakstenen vuurtorens zijn: de Stenen Baak te Brielle (1630), de vuurbaak van Katwijk (1605) en de vuurtoren van Workum (1778).

- *Aanwezigheid originele optiek en lichtbron:*

De huidige optiek van De Ven is een vaste optiek van de vierde grootte (250 mm), gemaakt door Chance Brothers uit Birmingham. Deze dateert van 1883 en is vermoedelijk afkomstig van de vuurtoren van Stavoren. Hij werd mogelijk in 1921 overgebracht naar De Ven, gezien een proefopstelling van deze optiek bij het Loodswezen in Scheveningen in dat jaar.

In 1923 werd een tweede rode sector voor het licht geplaatst om te waarschuwen voor 'de Kreupel', een zandbank ten noordwesten van de vuurtoren. In 1926 is een gasgloeilicht in gebruik genomen en is het karakter van het licht veranderd. Vanaf dat moment was De Ven te herkennen aan een lange schitter, elke tien seconden. Het gloeilicht werd aanvankelijk gevoed met petroleum. Beneden in de toren is nog altijd het grote ijzeren vat aanwezig, waarin destijds de petroleum werd bewaard. Later is Blaugas gebruikt en vervolgens propaangas.

De gasvoorraad werd periodiek aangevuld door het betonningsvaartuig uit Enkhuizen, ook wel de 'gasboot' genoemd. Dat was een lastige klus. Bij De Ven was het water ondiep en er was geen aanlegsteiger. Daarom ging de gasboot een eind uit de kust voor anker. Vervolgens werd een houten vlet overboord getakeld waarmee gasflessen aan land werden gebracht. Daarvoor moest de bemanning van het vlet nog wel een lastige klautertocht over de stortstenen onderaan de dijk ondernemen, zeulend met de gasflessen en andere materialen.



De Ven omstreeks 1950.



De in vervallen staat verkerende vuurtoren in 1960.



1960.



De vuurtoren in 1976. Het bijgebouwtje is in 1965 afgebroken

In 1951 werd het licht geëlektrificeerd. Vanaf dat moment werd het bediend vanuit Lelystad. De lichtwachter hoefde niet veel meer te doen dan de optiek schoon te houden en wat onderhoudswerkzaamheden te verrichten. Op 16 april 2009 werd het licht gedoofd, omdat de sectoren de vaargeul vanaf Lemmer niet goed meer konden markeren. Na protest is het licht op 21 oktober 2009 toch weer ontstoken. De rode sectoren zijn verwijderd. Het licht schijnt nu nog steeds over het IJsselmeer met het vertrouwde lichtkarakter dat het sinds 1926 heeft.

- *Aanwezigheid van authentieke elementen van het oorspronkelijke interieur en exterieur en (on)roerende zaken:*

Het uiterlijk van de vuurtoren is in de loop van de eeuwen veranderd door verbouwingen aan de opbouw met lantaarn en de bijgebouwen, zoals de lichtwachterswoning en de bedrijfsruimte die er tegenaan was gebouwd. De vierkante toren zelf heeft nog wel het oorspronkelijke uiterlijk, met de karakteristieke geblokte hoeklisenen, inspringende muren en de muurankers. De balustrade op het torenplat is vermoedelijk nog origineel. Een opvallend ornament is de gevelsteen uit 1700. Deze is in het verleden een keer gepolychromeerd maar de gekleurde verflagen zijn later weer verwijderd. Op foto's uit begin twintigste eeuw is deze beschildering te zien en in 1960 is deze weer afwezig.

Ensemblewaarden

- *Aanwezigheid lichtwachterswoningen en andere objecten waarmee het object een eenheid vormt:*

De lichtwachterswoning uit 1913, direct naast de vuurtoren, is er nog. De laatste lichtwachter is op 31 januari 1955 uit dienst getreden. Het licht werd vanaf dat moment onderhouden door de schipper van het betonningsvaartuig uit Enkhuizen. De lichtwachterswoning is altijd wel bewoond gebleven. In 2019 is het unieke woonhuis opnieuw verkocht aan een particulier.

- *Bijzondere betekenis van het object voor het aanzien van de streek, stad of dorp:*

De vuurtoren is een markant herkenningspunt in het vrij open Westfriesse landschap. Zowel vanaf het IJsselmeer als vanuit de polder is hij al van ver zichtbaar. De dijk naast de vuurtoren is een geliefde plek voor de lokale bewoners en dagjesmensen om op een bankje uit te rusten en te genieten van het weidse uitzicht over het water.

Toekomstwaarde

- *Monumentenstatus:*

Rijksmonument sinds 1966, nr. 15066

- *Eigenaar en beheerder:*

De Staat der Nederlanden is eigenaar en Rijkswaterstaat is verantwoordelijk voor het beheer onderhoud van de toren.

- *Huidig belang voor de scheepvaart:*

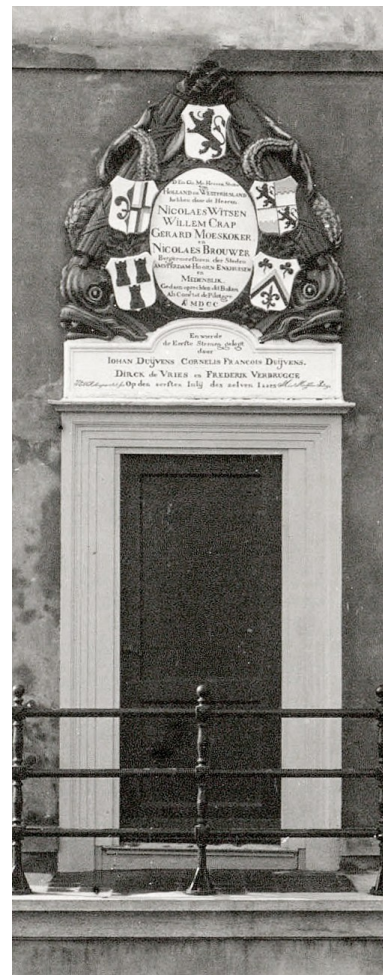
Op 16 april 2009 werd het licht gedoofd, omdat de sectoren de vaargeul vanaf Lemmer niet goed meer konden markeren. Na protest is het licht op 21 oktober 2009 toch weer ontstoken. De rode sectoren zijn verwijderd. Het licht schijnt nu nog steeds over het IJsselmeer met het vertrouwde lichtkarakter dat het sinds 1926 heeft.

- *Alternatief gebruik van het object en toegankelijkheid:*

De toren is niet toegankelijk voor publiek en alternatief gebruik is niet aan de orde.

- *Binding met de lokale bevolking:*

De Westfriezen voelen zich sterk verbonden met de historie en cultuur van hun streek. Vuurtoren De Ven is voor hen een belangrijk historisch herkenningspunt.



De gepolychromeerde gedenksteen boven de ingang, in 1918.



2007.



2021.

- *Onderhoudstoestand:*

Rijkswaterstaat heeft medio 2021 opdracht gegeven aan BAM Bouw en Techniek - FM Services en onderaannemer Schakel & Schrale voor restauratie van zowel vuurtoren De Ven als de vuurtoren van Urk. In september 2021 startten de werkzaamheden aan De Ven. De restauratie omvatte een reeks van herstelwerkzaamheden aan ijzerwerk, deuren, panelen, gevels, vloeren, stucwerk, leidingen en natuurstenen elementen. Er werd geen Chroom-6 aangetroffen in de verflagen, waardoor er geen grote vertraging is opgetreden en het project in de zomer van 2022 kon worden afgerond.

- *Bedreigingen:* Geen.



De Ven in maart 2023.